

Meeste outeurs maak uit die vertelling die afleiding dat Lukas Bronkhorst die eerste blanke inwoner van Pretoria was en ook dat hy die eerste huis gebou het.

Hier volg 'n paar uittreksels uit Dr. Anton van Vollenhoven se proefskrif “‘n Voorgestelde paradigma vir navorsing op histories-argeologiese erfenishulpbronterreine in Suid-Afrika aan die hand van gevallestudies in noordelike Gauteng” [jammer dat dit nie moontlik is om groter dele van die proefskrif te plaas nie, dit is baie interessant om te lees.]

ONDERSOEK NA DIE AANNAMES RONDOM LUCAS BRONKHORST EN DIE OORBLYFSELS VAN SY HUIS IN PRETORIA

INLEIDING

Lucas Cornelis Bronkhorst word deur die meeste populêre werke as die eerste blanke inwoner van die Pretoria-omgewing beskou (Van Schalkwyk e.a. 1992:2; Andrews 1992:22).

TERREINBESKRYWING VOOR DIE AANVANG VAN DIE ARGEOLOGIESE NAVORSING

Die gedeelte waar die ruïne van die sogenaamde Bronkhorsthuis aangetref word, is 'n ontspanningsoord. Hier kom 'n karavaanpark, swembad, tennisbane, restaurant, braaifasiliteite en piekniekterrein voor (Krige 1992c:20-21). Noodwendig het die benutting van die gebied deur die jare tot die agteruitgang van die struktuur gelei. Die huis is teen die suidwestelike hang van Klapperkop, die hoogste van die reeks koppies suid van Pretoria, gebou.

Die oorblyfsels self bestaan uit 'n reghoekige hoogte, gevorm deur klipmure, grond en grassoorte. Die reghoek lê in 'n noord-suid rigting met sye van ongeveer 8 x 5 meter. Die sigbare oorblyfsels van mure is van klip en klei gebou en staan sowat 0,35 meter hoog. Openinge in die oostelike en westelike mure van die struktuur kon moontlik deure gewees het. 'n Klipsirkel, bestaande uit vyftien groot klippe, kan noordoos van die eerste struktuur gesien word (figuur 5.2).

Die Stadsraad van Pretoria, wat die grondeienaar is, het aanvanklik die terrein met draad toegespan. 'n Kennisgewingbord wat inligting oor die terrein gee, is ook hier opgerig en kan as 'n poging tot die interpretasie van die terrein beskou word (figuur 5.3). Inligting op hierdie bord is gegrond op sommige aannames rondom Lucas Bronkhorst en sy huis.

Die inligting op die kennisgewingbord het die volgende inligting bevat:

Oorblyfsels van die huis van Lucas C Bronkhorst, die eerste blanke inwoner, wat hom omstreeks 1840 hier in die Fonteinedal gevestig het.

DIE AANNAMES RONDON LUCAS BRONKHORST EN SY HUIS

Volgens mondelinge oorlewering word drie dinge aan Lucas Bronkhorst toegedig. Die eerste hiervan is dat hy beskou word as die eerste blanke inwoner van die Pretoria-omgewing (Van Schalkwyk e.a. 1992:2). Die tweede is dat sy huis beskou word as die eerste struktuur van die aard (van Westerse oorsprong) in die Pretoria-omgewing. Laastens word die oorblyfsels van die struktuur, wat hierbo beskryf is, as die oorblyfsels van hierdie eerste hartbeeshuisie van Lucas Bronkhorst beskou.

Die navorsing was hoofsaaklik daarop gemik om hierdie aannames óf te falsifiseer en derhalwe onwaarhede aan die kaak te stel, óf as waar te bewys. Indien 'n aanname as onwaar uitgewys is, is probeer om te verklaar waarom sodanige foutiewe inligting ontstaan het. Dit is gedoen deur die bronne aan interne kritiek te onderwerp.

Bevindinge van die historiese ondersoek

Die historiese inligting in verband met die terrein, soos deur die Museum nagevors, is die volgende: Die murasie wat tans as die Bronkhorsthuis bekend staan, is volgens mondelinge oorlewering die reste van 'n woning wat deur ene Lucas Cornelis Bronkhorst, opgerig is. Hiervolgens word Bronkhorst as die eerste bekende blanke setlaar in die omgewing waar Pretoria later sou ontwikkel, beskou. Hy het uit die distrik Graaff-Reinet saam met die Potgietertrek na Transvaal gekom en het hom klaarblyklik reeds voor 1841 in hierdie omgewing bevind (Van Schalkwyk e.a. 1992:2).

Bronkhorst het sy plaas aanvanklik Elandspoort genoem en die fontein was as Bronkhorstfontein bekend. Die plaas het later as Groenkloof bekend gestaan. Op 9 Augustus 1841 is die bakens vir hierdie en ander plase in die Pretoria-distrik geïnspekteer. Die inspeksieverslag is volgens Van Schalkwyk e.a. (1992:2) die eerste dokumentêre bewys vir Bronkhorst se vestiging in hierdie gebied. Daar bestaan egter ouer dokumente in hierdie verband (vergelyk punt 6.1). Die 1841 verslag waarna verwys word, dui ongelukkig nie die spesifieke ligging van sy woning aan nie. Bronne dui daarop

dat sy huis in 1848 slegs 'n skerm was. Preller beskryf dit as 'n "hartebees-opstalletjie", wat daarop dui dat die struktuur wat ondersoek is eers na 1848 opgerig is.

Bevindinge van die argeologiese ondersoek

Twee aannames moes deur die argeologiese ondersoek nagegaan word, naamlik of die struktuur wat ondersoek is wel 'n woonhuis was en indien wel, of dit inderdaad die woonhuis van LC Bronkhorst was. Die literatuurondersoek het reeds hierdie aannames bevestig. Derhalwe is daar eintlik na argeologiese bevestiging hiervoor gesoek.

Samevatting van die Museum se ondersoek

Na die intensiewe ondersoek van die twee strukture deur die Nasionale Kultuurhistoriese Museum, is die volgende samevattende uitsprake gemaak: Argeologies is daar geen inligting gevind wat die algemene opvatting, naamlik dat hierdie die woning van Lucas Bronkhorst was, ondersteun of weerlê nie. 'n Ondersoek van die beskikbare historiese getuienis dui egter daarop dat dit wel die geval is. Beide ondersoeke het waardevolle inligting in verband met die vestigings- en bouwyse van die vroeë blanke pioniers en die ontstaan van Pretoria as dorp tot gevolg gehad (Van Vollenhoven 1995b:3).

Die eerste blanke setlaar in die Pretoria-omgewing

Mondelinge oorleweringe wil dit hê dat die ruïne wat tans as die Bronkhorsthuis bekend staan, die oorblyfsels van die eerste woning is wat deur 'n blanke in die Pretoria-omgewing opgerig is. Voorts lui dit dat Lucas Cornelis Bronkhorst, die eerste blanke setlaar in die gebied, die huis opgerig het (Punt 1993:3). Literatuur wat in hierdie verband geraadpleeg is, toon egter teenstrydige inligting.

Volgens Kotzé (1983:15) het 'n sekere JGS Bronkhorst - sommige bronne praat van GS - Gerhardus Stephanus Bronkhorst (Wilmans 1990:6) of sommer net van Gerrit Bronkhorst (Coetzee 1993:7) - hom na 1836 in die omgewing van die teenswoordige Pretoria gevestig. Hy is eintlik Johannes Gerhardus Stephanus Bronkhorst. Hy was die broer van LC Bronkhorst.

Die enigste wat duidelik is uit verskeie argivale bronne, is dat dit nie seker is wie eerste in die Pretoria-gebied gevestig het en spesifiek wanneer dit was nie. Nietemin wil dit voorkom of die waarskynlikheid groot is dat dit JGS Bronkhorst, teen die einde van 1839

of vroeg in 1840 was en dat sy broer LC Bronkhorst hom eers later in 1840 of 1841 (voor Augustus) daar gevestig het. Dit beteken dat LC Bronkhorst nie die eer toekom om die eerste blanke setlaar van die Pretoria-omgewing genoem te word nie.

Die eerste huis van 'n blanke in die Pretoria-omgewing

Die volgende aanname wat aangespreek moet word, is of die struktuur waarvan hier sprake is, wel as die eerste huis gebou deur 'n blanke persoon in die Pretoria-omgewing beskou kan word. Die oorblyfsels van 'n reghoekige struktuur in die Fonteinedal word algemeen as die huis van LC Bronkhorst aanvaar en gesien as die oudste huis van Westerse oorsprong in die omgewing

Sommige skrywers stel dit dat JGS Bronkhorst 'n kliphuis op sy plaas, Elandspoort, gebou het (Preller 1938:12; Wilmans 1990:7). In hierdie geval kan die inligting uit Preller aanvaar word, aangesien hy dit self geverifieer het. Wilmans maak van Peacock (1956) gebruik, wat dus in hierdie geval betroubaar blyk te wees. JGS Bronkhorst se huis was geleë waar die ou NZASM-brug die Apiesrivier kruis (Peacock 1955:5; Visser 1992:8), dit wil sê noord van die Elandspoort, maar oos van die rivier in die Fonteinedal (Roodt-Coetzee 1955:126; Preller 1925:139; Preller 1938:14).

In teenstelling hiermee toon die struktuur wat ondersoek is duidelike klipmure, wat impliseer dat dit eers na 1848 gebou is. Derhalwe moet die huis van JGS Bronkhorst beskou word as die eerste van sy soort wat deur 'n blanke in hierdie omgewing opgerig is. Hierdie huis, waarvan Preller volgens Roodt-Coetzee (1955:131) nog in 1917 oorblyfsels gesien het, is ongelukkig na 1956 vernietig (Wilmans 1990:7).

Daar is egter 'n verdere kinkel in die kabel wat bepalend is ten opsigte van die rede waarom LC Bronkhorst se huis as die oudste Westerse struktuur in die omgewing gesien word. Aansprake word ook gemaak dat Andries van der Walt die eerste huis in die omgewing van Pretoria gebou het (NAB, 4033(b); Engelbrecht e.a. 1952:15). Engelbrecht en Van Jaarsveld (1982b:39) stel dit voorts dat dié huis op die plaas Elandspoort, in die omgewing van die huidige Pretoria-spoorwegstasie, gestaan het (figuur 5.13). Elandspoort was aanvanklik die eiendom van JGS Bronkhorst. Ná laasgenoemde se dood in 1848, is 'n gedeelte van die plaas, gedeelte 3, deur Van der Walt gekoop (Aktekantoor, Pretoria - sien ook p. 188). Van der Walt kon derhalwe sy huis eers

hierna gebou het. Daar dit reeds hierbo vasgestel is dat JGS Bronkhorst sy huis tussen 1842 en 1845 gebou het, kan die huis van Van der Walt onmoontlik nie die oudste wees nie.

Alle aanduidings uit die historiese bronne dui ook daarop dat die struktuur wat ondersoek is wel die huis van LC Bronkhorst is. Nieteenstaande die argeologiese konteks wat gefaal het om 'n finale antwoord op hierdie derde aanname te gee, moet dit so aanvaar word.

BESKRYWING VAN DIE STRUKTURE OP GROND VAN VERDERE HISTORIESE NAVORSING

Twee strukture is ondersoek, naamlik die reghoekige struktuur wat deur die literatuur as die oorblyfsels van die woonhuis van LC Bronkhorst uitgewys is, en die klipsirkel noordoos daarvan. Die inligting, wat deur die argeologiese ondersoek beskikbaar gestel is, is nou verder aangevul en gekontekstualiseer met inligting uit tydgenootlike geskrewe bronne. Daarvolgens is die afleidings wat hierna volg, in verband met die strukture gemaak.

Woonhuis

Geen bewys is uit die argeologiese ondersoek van die struktuur verkry dat dit wel 'n woonhuis was nie. Die vind van huishoudelike artefakte soos 'n deel van 'n pyp (vir rook) se steel en porselein, gee tog 'n aanduiding dat die struktuur 'n woonhuis kon gewees het. Gerugsteun deur 'n sterk historiese tradisie, kan daar aanvaar word dat dit wel 'n woonhuis was.

Die tradisie dui ook onteenseglik daarop dat dit wel die woning van LC Bronkhorst was. Hoewel laasgenoemde nie argeologies bewys kon word nie, kan die teenstelling ook nie bewys word nie. Derhalwe beteken dit dat die laaste twee aannames rondom LC Bronkhorst en sy huis, wel as feitlik korrek bewys is, anders as die eerste twee aannames.

SAMEVATTENDE GEVOLGTREKKING

Historiese inligting bewys onteenseglik dat LC Bronkhorst nie die eer toekom om die eerste blanke inwoner van die Pretoria-omgewing genoem te word nie, omdat sy broer JGS Bronkhorst voor hom in die area gevestig het. 'n Tweede aanname rondom LC Bronkhorst is ook deur historiese inligting weerlê, naamlik dat sy woning gewis nie die

eerste struktuur (woning) van Westerse oorsprong was, wat in dié omgewing opgerig is nie. Sy broer JGS Bronkhorst het die eerste huis in die Pretoria-omgewing opgerig, maar dié is ongelukkig afgebreek. Die oorblyfsels van LC Bronkhorst se huis is derhalwe slegs die oudste oorblyfsels van sodanige struktuur in hierdie omgewing.

Die historiese inligting het daarenteen bewys dat die ruïne wat ondersoek is, wel die oorblyfsels van 'n woonhuis is. Huishoudelike artefakte en gedeeltes van die gevonde strukture wat blootgelê is, dui ook daarop dat hierdie ruïne 'n woonhuis was. Geen argeologiese bewys dat die huis dié van LC Bronkhorst was, kon gevind word nie. Omdat die meeste dateerbare artefakte wat blootgelê is uit die tydperk omstreeks ca. 1870 dateer, blyk dit dat die huis nog in hierdie tydperk bewoon is.

Artefakte wat uit die periode ca. 1840-1870 dateer, kon nie opgespoor word nie, sodat dit dus nie argeologies bewys kan word dat die huis gedurende hierdie tydperk bewoon is nie. Hoewel laasgenoemde nie argeologies bewys kon word nie, kan die teenstelling ook nie bewys word nie. Dit moet in gedagte gehou word dat die terrein versteur is en dat artefakte waarskynlik om hierdie rede nie gevind kon word nie. Omdat die ondersoek van die bekende historiese rekords, gebaseer op mondelinge oorlewering, wel daarop dui dat dit die huis van LC Bronkhorst was, word dit as genoegsame bewys hiervoor aanvaar.

Dr.A.C. van Vollenhoven
Deputy Manager: Museums & Heritage
Tel: (012) 346-0168
Fax: (012) 322-0420

Die volgende van Nico van der Walt

Indien jy so gaaf wil wees om dit in jou Pretoria nuusbrief te meld: Die jongste Nuusbrief van die Africana Vereniging van Pretoria is op e-pos gratis beskikbaar. Daar is heelwat Pretoria nuus in maar ook algemene Africana. Indien hulle dit wil ontvang kan hulle my (Nico van der Walt) kontak by nicolaas@icon.co.za of tel. 012 5422641. Groete, Nico

Bernardi hou Maandag weer 'n veiling van ou boeke en ander gedenkwaardighede. Die Paul Kruger versameling van Dr. Peet Joubert word o.a. opgeveil. Selfs as nie geld het om te bie nie is dit die moeite werd om te gaan kyk. So 'n groot versameling oor die lewe van Paul Kruger sal nooit weer gesien word nie. Besigtiging is die naweek voor die tyd. [Ek dink die veiling is eerskomende Maandag, dit mag egter volgende week wees, my kennisgewing het soek geraak. Vrydag kan u in Beeld meer besonderhede kry.]

Groete tot volgende maand.
Rosa Swanepoel